

ПРАВОВА ДЕРЖАВА: КОНЦЕПЦІЯ Б.КІСТЯКІВСЬКОГО

СІКАЧ І.В.,
здобувач

Дипломатична академія України
при МЗС України

Шлях до успіху національної держави потрібно шукати в її специфічній державній діяльності, тобто в політиці. Якщо не теорія, то практика досить переконливо свідчить, що більшість націй формувалася при визначальній ролі держави й в більш загальній формі - політики. Проте очевидно, що будь-яка нація всередині себе розділена згідно з багатьма ознаками політичними, ідеологічними, економічними, національно-етнічними, релігійними, професійними тощо. Як би не розбігалися та не розрізнялися інтереси різних соціальних груп, всі вони, раз вони не складають спільність, мають і певні спільні інтереси й інтереси загальнонаціональні.

Ось цей момент спільність нації знаходить своє відображення саме в державі. І нація, і держава є суб'єктами права. Держава є суб'єктом права з моменту утворення. Вона видає закони, здійснює правосуддя, забезпечує безпеку тощо.

Нація, народ - з одного боку - суб'єкт політичних процесів, а з іншого - об'єкт державної політики. Тобто, нація і держава - це два поняття, взаємно доповнюючі одне одного. Народ може існувати без визначеної території, наприклад - цигани, держава ж нібито не уявляється без території, але й тут бувають винятки (сучасна Палестина). Але ж загальноприйнятними є поняття держави, яка має свій народ. Звідси постають питання: що таке держава? що таке держава і народ у взаємозв'язку? як пояснити співвідношення держави і права, держави і особистості, і, нарешті, що таке держава, яка забезпечує панування права.

Особливість політико-правової думки позначена різноманітністю теорій і концепцій держави, що обумовлена історичними особливостями розвитку; різноманітністю підходів до вирішення питань сутності, існування країн різного рівня розвитку та іншими чинниками.

У дослідників державно-правових явищ уже з давніх часів (Далекий Схід, Стародавня Греція, Рим) виникала потреба щодо

визначення держави як поняття, яке було б достатньо повним і давало б загальне уявлення про основні шляхи здійснення в ній державної влади. Пізнання особливостей, форм реалізації, відмінних ознак, функцій держави значно пов'язане з явищами, на які вона впливає або сама відчуває з їх боку вплив. До таких явищ належать суспільство, політична система, економічна система, культура, природа.

На думку автора статті, такий підхід до вивчення держави виправдовується, тому що він дозволяє дослідити державу з різних боків, а значить і з більшою вірогідністю спрогнозувати її розвиток, здійснити якісний вплив на ті чи інші явища для досягнення суспільно корисних результатів. Цей шлях обрало багато видатних правознавців, одним з яких був Б.О.Кістяківський, який робив наголоси на співвідносності права і держави, держави і особистості, вважаючи ці проблеми центральними для правової та політичної науки.

Беручи за основу концепції Б.Кістяківського, автор зупиняється на одному з їх напрямків, а саме до такого різновиду держави як правова держава.

Свої роздуми про державу Б.Кістяківський будує, виходячи з того, що "держава - це відома форма суспільного організму", яка існує там, "де є суспільство і народ". Люди створюють і захищають свої держави для налагодження свого життя. Тому держави, які не дбали про добробут народу, де людина залишалася морально пригнобленою і приниженою, зазнавала знущань і мук, не існувала довго. Її місце займала інша держава, реальна мета якої, за Б.Кістяківським, "криється в забезпеченні солідарних інтересів людей". Вчений доводив, що: "Загальне благо - це формула, у якій стисло зафіксована задача і мета держави". Їх може досягати лише правова держава. Загалом під державою він розумів "правову організацію народу". Б.Кістяківський вважав, що "правова держава - це найліпша форма державного буття, яку відпрацювало людство, як реальний факт".

Проблеми правової держави завжди хвилювали дослідників всіх часів. Звичайно, зміст ідей правової держави одних дослідників часто розходився із змістом ідей інших дослідників. Однак характеризуючи правову державу, слід мати на увазі, що, не дивлячись на специфічні особливості даної інституції, вона залишалась і залишається державою.

Теорія правової держави належить до юридичного напрямку державознавства. Держава і громадянське суспільство розглядаються як суб'єкти права, тобто рівні й вільні. Публічна влада є прерогативою держави і здійснюється на засадах державного суверенітету в формі публічного права. Громадянське суспільство виступає як матеріальна основа правової держави, що підпорядкована

йому і діє в інтересах громадян. Народ - це джерело публічної влади держави. Яка ж спільність людей є "народом, що має право на самовизначення?"

Автор пропонує звернутися до визначення в одному з рішень Міжнародного суду. На її думку, це визначення може бути застосованим до загального поняття народу: "Спільність людей, що живуть в даній державі або місцевості, для яких походження, релігія, мова та традиції є вираженням почуття солідарності, направленої на збереження своїх традицій і віросповідання, надання допомоги одне одному та забезпечення освіти і виховання своїх дітей в душі й традиціях свого"¹.

Об'єднання певної кількості людей в єдиний народ багато в чому здійснюється через свідомість, особливо через свідомість спільної історії, успадкування традицій. Народ створюється в межах держави, яка займає важливе місце в народному світосприйнятті. На державу покладаються надії, довіра або недовіра до права суттєво впливає на народну мораль. Держава ототожнюється з Батьківщиною. Отже, народ є державою тоді, коли національна єдність знаходить вираження в політичних зв'язках, в єдності влади та законів.

Народ формуючи державну владу і контролюючи її діяльність, безпосередньо створює право. Б.Кістяківський вважав, що будь-яка громадська організація неможлива без правових норм, тобто правил, що регулюють не внутрішню поведінку людей, що є завданням етики, а їх поведінку зовнішню. Визначаючи її, правові норми однак не є самі по собі чимось зовнішнім, так як вони знаходяться перш за все в нашій свідомості та є такими ж внутрішніми елементами, як і етичні норми.

Правосвідомість будь-якого народу, зазначає Б.Кістяківський, завжди відображається в його можливості створювати організації та виробляти для них відомі форми. Організації і їх форми неможливі без правових норм, що регулюють їх. Тому виникнення організацій обов'язково супроводжується розробленням цих норм².

Отже, якщо з'ясувати природу правової організації держави, необхідно звернутися до поняття права в його чистому вигляді, тобто з його відносин. Недостатньо вказувати на те, що право розмежовує інтереси або створює рівновагу між ними, треба вказувати на те, що право тільки там, де є свобода особистості.

Сутність права є свобода людини, але свобода не будь-яка, а певним чином визначена та забезпечена. Свобода - це притаманні людині властивість і форма життя, що відображають її прагнення до самовираження, самореалізації, але це не означає, що свобода є можливістю здійснення будь-чого. З цього приводу влучною є думка

Г.В.Ф.Гегеля, з якою погоджується і автор: "Якщо свобода складається взагалі з можливості робити все, що бажають, то ми можемо признати таке уявлення повною відсутністю культури думки"³, тобто це буде лише ілюзією свободи. Дійсна ж свобода буде тісно пов'язана з необхідністю - об'єктивними законами розвитку суспільства. Свобода реалізується на основі законів і у відповідності з ними.

Свобода людини включає і свободу вибору певного варіанта дій, свободу волі як властивість приймати відповідне рішення, свободу діяння як безперешкодне його здійснення. Характер соціальних закономірностей передбачає обмеження лише абсолютної, повної свободи, але обумовлює наявність свободи вибору і здійснення певного різноманіття дій, які в тому чи іншому випадку відображають необхідність⁴.

Отже, реальна сфера свободи людини як сутність права виявляє себе в різних правових явищах - нормах права, суб'єктивних правах і обов'язках, правових принципах, правовідносинах тощо, кожне з яких у властивій йому формі відображає сферу свободи тієї чи іншої людини.

У нормативному ж розумінні право - це система особливих соціальних норм, що характеризуються формальністю, визначеністю, формулює права і обов'язки, які встановлюються, гарантуються і охороняються державою.

З усього вищезазначеного, робимо висновок, що право та правовий порядок може існувати лише там де є свобода особистості. До того ж, правовий порядок забезпечується там, де є система відносин, за яких всі члени даного суспільства володіють найбільшою свободою діяльності та самовизначення.

Кістяківський Б.О. відстоював пріоритет права по відношенню до політики. Водночас він прагнув об'єднати ідею абсолютної гідності людини, її свободи та прав з ідеєю соціальної справедливості. Він стверджував, що історично сформований рівень правосвідомості та правової культури мають визначальне значення у виявленні можливостей побудови правової держави. З одного боку право - це виразник культури суспільства, з іншого - культура - важливіший спосіб буття права. У такому розумінні право - це ознака цивілізації, продукт громадянського суспільства.

Правознавець зазначав, що право на чільне місце покладає визнання людини як розумної, вільної істоти, яка спроможна самотійно вирішувати, що для неї добре, а що - погано, тобто в цьому випадку людина самотійна, самотійна в своїй поведінці у сфері особистого життя від волі держави.

Такі погляди можливі лише в гуманістичному праворозумінні. Призначення ж держави формулювати конкретні правові відносини, правові звичаї, правові норми, створені суспільством, в юридичних нормативних документах і охороняти право від порушень з боку окремих громадян. Право як певна сфера свободи характеризується тим, що воно є свободою взаємодії з іншими суб'єктами. Воно поєднує в собі свободу суспільства і його членів⁵.

До права, Б.Кістяківський підходив і з точки зору соціології. Розглядаючи право як соціальне явище, він вважав його предметом причинності, головним засобом контролю суспільства над індивідом.

Соціологія права виявляє динаміку права, зосереджується не тільки на писаному, але й на не писаному праві. Вона аналізує право як соціальне явище, розглядаючи його соціальні функції, відношення до інтересів різних груп, прогресу суспільства в цілому⁶.

Громадяни володіють природними правами і свободами, які невід'ємні та є виразом сомообмеження держави.

Право панує у суспільстві. Воно відображає як загальні інтереси, так і інтереси окремих осіб. Правові норми утворюються на широкому соціальному ґрунті, вбирають у себе цінності, що існують у суспільстві, формально відображають їх і охороняють за допомогою держави⁷.

Правова держава будується у взаємовідносинах з індивідами та їх різноманітними об'єднаннями на основі норм права⁸. При цьому право відіграє пріоритетну роль лише в тому випадку, якщо воно виступає мірою свободи всіх і кожного, якщо діючі закони реально служать інтересам народу та держави, а їх реалізація є уособленням справедливості⁹. Розвинуте законодавство ще не свідчить про наявність в суспільстві правової державності.

Отже, соціальну основу правової держави становить саморегулююча громадськість, що складається з вільних громадян - носіїв суспільного прогресу. В центрі уваги є людина. Через систему суспільних зв'язків створюються необхідні умови для реалізації кожним громадянином своїх творчих, трудових можливостей, забезпечують плюралізм думок, особисті права і свободи. Міцна соціальна основа держави передбачає стабільність її правових норм.

Так, з моральної точки зору, зазначає автор статті, правова держава створює загальнолюдські принципи гуманізму та справедливості, рівності та свободи особистості, її честі та гідності.

Правова державність - це реально встановлені моральні цінності людини, забезпечення їх визначальної ролі в житті суспільства, виключення свавілля, насилля над особистістю. Якщо ж розглядати детальніше, то виявляється вона в демократичних методах

державного управління, в перевазі прав і свобод особистості у взаємовідносинах з державою тощо. Духовна насиченість державного життя визначає моральну зрілість суспільства в цілому, рівень його цивілізованості, гуманізм в соціально-економічних і політичних відносинах.

Ще однією з ознак правової держави є панування у суспільному і державному житті законів, які виражають волю більшості населення країни, втілюючи при цьому основні загальнолюдські цінності та ідеали. Саме панування таких законів має бути у правовій державі, а не лише їх існування як актів вищої державної влади. Важливо, щоб вони відповідали зазначеним показникам, щоб вони регулювали всі основні ділянки суспільного життя, насамперед відносини між громадянами і органами держави.

Отже, має бути взаємовідповідальність особи і держави. Громадяни повинні бути обізнані з культурою права, з життєво необхідними законами¹⁰. Держава ж, здійснюючи верховенство, повноту та виключність влади, забезпечує свободу суспільних відносин, заснованих на справедливості, для всіх громадян. Примушення здійснюється тільки на основі права. Примушення обмежено правом. Воно виключає свавілля та беззаконня. Держава обмежує волю окремої людини, якщо її поведінка загрожує волі інших людей. Закон - найвище вираження організації і захисту свободи людей. В законах встановлені правила поведінки, які повинні враховувати вимоги суспільного розвитку. Саме тому закон має найвищу юридичну силу. Якщо держава пов'язана правом, то видані закони не повинні бути у протиріччі з правом.

Правові норми утворюються на широкому соціальному ґрунті, вбирають у себе цінності, що існують у суспільстві, формально відображають їх і охороняють за допомогою держави.

Як вже зазначалося, Б.Кістяківський значну увагу приділяв правосвідомості. Він справедливо наголошував, що ефективність правового регулювання залежить від творчої активності індивідів, які складають суспільство¹¹. Правова культура відображає ціннісний аспект, правову систему, правову дійсність. Правова культура особи включає правосвідомість, розуміння принципів права, повагу до нього, впевненість у справедливості законів, юридичних прав, обов'язків та інших правових явищ¹².

У процесі правомірної поведінки виробляються правові цінності матеріального і духовного порядків. Індивідуальність правової культури виявляється у стилі правомірної поведінки в межах правових норм.

І на закінчення, аналізуючи погляди Б.Кістяківського на правову державу, бачимо, що необхідність держави, залежної від права, була

для нього очевидною. Це логічно витікає з позицій, зайнятих ним у правових питаннях.

Кістяківський Б. визначав державу як правову організацію народу. Ідеї правової державності акцентують увагу на засадах соціальних відносин, у тому числі і державних. Для правової держави властиві єдність і розрізнення права і закону. Характерне тлумачення закону як форми волевиявлення держави, зовнішнього виразу норм права. Правова держава здійснює свою діяльність у правових формах правотворчості, правозастосування, правореалізації. Це забезпечує контроль за державою з боку суспільства і взаємну відповідальність між нею і громадянами.

В чому ж, на думку Б.Кістяківського, особливості правової держави? По-перше, правовою державою він вважає державу, що забезпечує зверхність права.

По-друге, держава, що захищає права і свободи особистості. Права особистості, згідно Б.Кістяківському, виступають основою та доповненням підзаконності влади, знаходять вираз в її організації, яка не придушує особистість, тобто складають основу фундаментальних принципів правової держави. Вони притаманні людям, але повинні бути визнані та охоронятися.

По-третє, правова держава та, що здійснює принцип народного суверенітету.

Отже, зверхність права розумілася Б.Кістяківським, як підлеглість державного апарату, законодавства свободі та справедливості. Метою політичного устрою, вважав Кістяківський, має бути забезпечення інтересів окремих його членів. Тому існують права і свободи громадян, які не може забрати в них держава.

Ідея громадянського суспільства органічно входить в загальну культуру людства як уявлення про його нормальне існування, як про спосіб реалізації та існування загальнолюдських цінностей.

Правова держава як і її основні положення відображають та забезпечують цінності людства та його інтереси.

ПОСИЛАННЯ

¹ Греган Сидней. Что такое "самоопределение народа"? // Правоведение. - 1993. - №5.

² Кістяковський Б. В захисту права. Інтелігенція і правосознання // Наше насліддя. - 1990. - №IV (16). - С.7-9.

³ Гегель Г. В.Ф. Сочинення. - М.-Л., 1935. - Т.7.

-
- ⁴ Георгіца А.З. Сучасний парламентаризм: проблеми теорії та практики. - Чернівці.: Рута, 1998.
- ⁵ Тускоз Жан. Міжнародне право. - К.: Артек, 1998.
- ⁶ Кистяковский Б.А. Социальные науки и право. Очерки по методологии социальных наук и общей теории права. М. - 1916. - С. 248-258.
- ⁷ Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. У 2т. - К.: Вища школа, 1997. - Т.1.
- ⁸ Гегель Г.В.Ф. Философия права. - М.: Мысль, 1990.
- ⁹ Котюк В.О. Основи держави і права. - Київ.: Вентурі, 1998.
- ¹⁰ Потульницький В.А. Історія української політології. - Київ.: Либідь, 1992.
- ¹¹ Кистяковский Б. В защиту права. Интеллигенция и правосознание //Наше наследие. - 1990. -№IV (16). - С.7-9.
- ¹² Загальна теорія держави і права / Ред. Копейчиков В.В. - К., 1997. - С. 137-143.